

Mariusz R. Drozdowski

University of Białystok (Poland)

ORCID: 0000-0002-2132-9687

***Historia wojen domowych w Polsce Alberta Viminy,
w przekładzie Krzysztofa Żaboklickiego,
pod redakcją, ze wstępem i komentarzami
Teresy Chynczewskiej-Hennel, Instytut Badań
nad Dziedzictwem Kulturowym Europy,
Białystok 2017, ss. 284***

Abstract:

The review concerns an edition of Albert Vimina's work *History of civil wars in Poland* (*Historia delle guerre civili in Polonia*) by Teresa Chynczewska-Hennel. The edition consists of two main parts. The first, which is an extensive introduction, was devoted mainly to the description of Albert Vimina's biography. The second part contains *The History of Civil Wars in Poland*, which consists of five books on 196 pages. The main part contains descriptions of the struggles of the Polish-Lithuanian Commonwealth with the Zaporizhian Cossacks in the years 1648-1651. The following three parts, attached to *The History of Civil Wars in Poland*, are also related to the author's personal observations. As I have already mentioned, the reviewed edition is published in Poland for the first time and it has been prepared with knowledge of editorial art and in accordance with the recommendations of the publishing manual. It must be emphasized at this point that what clearly distinguishes it from the Lithuanian edition from 2012 is, above all, the excellent translation and extensive set of footnotes. In conclusion, it must be said with certainty that we have received a very successful edition and, what is worth emphasizing, not the last one in the publisher's output.

Keywords: Vimina, war, Commonwealth, Ukraine, Cossack, Khmelnytsky Uprising.

Z uwagi na wciąż istniejące wcale niemałe zainteresowanie tak historyków polskich, jak zagranicznych oraz spoZZZrego grona czytelników dziejami Ukrainy i stosunkami polsko – ukraińskimi, pojawienie się na rynku wydawniczym dzieła Alberta Viminy *Historia wojen domowych w Polsce* musi budzić zainteresowanie.

Rzeczony dzieło przedstawiające wnikliwy obraz wojny Rzeczypospolitej z Kozaczyzną pod wodzą Bohdana Chmielnickiego, jest wspaniałym źródłem, które w znaczący sposób wzbogaca naszą dotychczasową wiedzę o tym wydarzeniu stanowiącym trudną i bolesną kartę w historii obu narodów.

Decyduje o tym przede wszystkim fakt, że zawarte w nim ciekawe spostrzeżenia Viminy, są wynikiem jego osobistych doświadczeń i obserwacji, które niewątpliwie spisywał w trakcie podejmowanych przez siebie misji. Przytacza więc na kartach utworu wiele interesujących rozmów przeprowadzonych ze znaczącymi osobami w Rzeczypospolitej. Opisuje obrady Sejmu, charakteryzuje kraj, zwyczaje, stosunki społeczne i wiele innych spraw. Zapoznaje Vimina czytelnika nie tylko z przebiegiem wydarzeń, ale też stara się zrozumieć ich przyczyny. Dopuszcza do głosu przedstawicieli obu walczących w powstaniu Chmielnickiego stron. Dostrzega tło europejskie w opisie konfliktu, uważa bowiem, iż powstanie Kozaczyzny to nie tylko, jego zdaniem, walka o narodowe i społeczne prawa Ukrainy, ale niestety konflikt Słowiańszczyzny prawosławnej z rzymskokatolicką. Spogląda na powstanie Chmielnickiego poprzez pryzmat dwóch kultur: zachodniej powiązanej z Rzymem, i wschodniej związanej z Bizancjum.

Dlatego też należy wyrazić radość, że na wydanie tego dzieła po raz pierwszy w Polsce zdecydowała się Teresa Chynczewska-Hennel. Edycji – co nie pozostaje bez znaczenia – podjęła się autorka wielu cenionych prac naukowych¹, znamienita badaczka

---

¹ T. Chynczewska-Hennel, *Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i Kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII w.*, PWN, Warszawa 1985; eadem, *Rzeczpospolita XVII wieku w oczach cudzoziemców*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1993; *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie*,

historii Ukrainy w dobie nowożytnej jak również dziejów kultury staropolskiej.

Recenzowana praca składa się ze wstępu, czterech części, na które składają się: Historia wojen domowych w Polsce, *Krótką relacją o sukcesach oręża Moskali przeciw Polakom na Litwie*, *Relacją o państwie moskiewskim*, *Szwecja*, bibliografii, indeksu osobowego. Dobre wrażenie pozostawia również forma edytorska niniejszej książki.

Niniejsze wydanie składa się z dwóch zasadniczych członów. Pierwszy, będący obszernym wstępem, został poświęcony w głównej mierze opisowi życiorysu Alberta Viminy. Chynczewska-Hennel nie koncentruje się na samej faktografii, lecz w oparciu o źródła archiwalne, drukowane oraz bogatą literaturę przedmiotu, analizuje najistotniejsze wątki aktywności dyplomatycznej Autora *Historii wojen domowych w Polsce*, a także szczegółowo ukazuje jego osiągnięcia.

Dowiadujemy się zatem, że Alberto Vimina, którego prawdziwe imię i nazwisko brzmiało Michele Bianchi, przypuszczalnie około 1648 roku pojawia się w Warszawie, gdzie znajduje opiekuna w osobie nuncjusza Stolicy Apostolskiej w Rzeczypospolitej Giovanniego de Torresa, który pełnił swą misję w latach 1645–1652 (s. VIII). To właśnie ów nuncjusz wskazał na Alberta Viminę jako na najodpowiedniejszą osobę nadającą się do wyjazdu na Ukrainę. W końcu maja 1650 roku – jak dowodzi T. Chynczewska-Hennel – Vimina znalazł się we Lwowie a następnie 3 czerwca dotarł do Czehrynia, siedziby Chmielnickiego (s. XI).

W bardzo interesujący sposób zostało ukazane spotkanie dyplomaty z przywódcą powstania kozackiego. Przebiegało ono – jak czytamy – w dobrej atmosferze. W odpowiedzi na złożoną przez Viminę propozycję walki przeciwko Turkom, Chmielnicki stwierdził, że:

---

red. T. Chynczewska-Hennel, N. Jakowenko, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2000; eadem, *Nuncjusz i król. Nuncjatura Maria Filonardiego w Rzeczypospolitej 1636-1643*, Wydawnictwo Neriton – Instytut Historii PAN, Warszawa 2006; eadem, *One World – Many Colours*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2019.

[...] jego ludzie mogliby wyruszyć na Morze Czarne, ale pod dwoma warunkami. Tatarzy powinni zerwać sojusz z Portą zaś król Jan Kazimierz udzielić swego zezwolenia Chmielnicki stwierdził ponadto, iż musi przemyśleć możliwości organizacyjne podjęcia takiej wojny. Przypomniwał także o obietnicach finansowych Władysława IV. Zaproponował ponowne spotkanie z Viminą w Czehryniu, po jego konsultacjach z mocodawcą. (s. XI)

Jak trafnie konkludowała T. Chynczewska-Hennel, wenecki wysłannik, po dwóch spotkaniach odbytych z Chmielnickim oraz rozmowach z innymi osobami, zdał sobie sprawę, że wrogość Kozaków wobec Polski byłaby trudna do załagodzenia.

Ciekawie wypadają także fragmenty opisujące kolejną misję dyplomatyczną Viminę. Autorka podkreśla, że w listopadzie 1654 roku zaoferował on swe usługi dyplomatyczne Senatowi Najjaśniejszej Republiki Wenecji proponując wyjazd do Moskwy w celu pozyskania pomocy do walki przeciwko potęgze otomańskiej. Rzeczona propozycja została zaakceptowana, albowiem na co słusznie zwraca uwagę T. Chynczewska-Hennel:

W Wenecji stracono nadzieję na uzyskanie pomocy Polski i przemyślano poważnie strategię w oparciu o ewentualne działanie Kozaków zaporoskich i dońskich przeciwko Turcji zabezpieczającej planowaną blokadę Konstantynopola. (s. XV)

Odnotowując poszczególne etapy podróży Viminę do Rosji, Autorka podkreśla, że Vimina, ominąwszy rosyjsko-polski teatr wojenny dzięki popłynięciu statkiem z Travemünde do Rewala, 6 sierpnia przybył do Smoleńska, gdzie oczekiwał nadaremnie przyjazdu cara Aleksego Michajłowicza. Wyjechał także – jak kontynuuje T. Chynczewska-Hennel – poza Smoleńsk w kierunku granicy z Litwą do Borysowa, gdzie miał kolejny raz nadzieję na spotkanie z carem, do którego ostatecznie nie doszło. Pobyt Viminę w Rosji – co zauważa Autorka – zaowocował pierwszą wersją jego relacji o Moskwie nazwanej *Breve racconto dei profitti dell'armi de Moscovitii contra Polonia in Lituania* i *Relatione della Moscovia*.

W tym ustępie książki odnajdujemy także drobiazgową charakterystykę dzieła Viminę, jego ocenę w dotychczasowej historiografii oraz omówienie uprzednich edycji. Nie sposób nie przywołać w tym

miejscu fragmentu wypowiedzi Autorki na temat walorów poznawczych wspomnianego utworu:

Zapoznaje Vimina czytelnika nie tylko z przebiegiem wydarzeń, ale też stara się zrozumieć ich przyczyny. Dopuszcza do głosu przedstawicieli obu walczących w powstaniu Chmielnickiego stron. Dostrzega tło europejskie w opisie konfliktu, uważa bowiem, iż powstanie Kozaczyzny to nie tylko, jego zdaniem, walka o narodowe i społeczne prawa Ukrainy, ale niestety konflikt Słowiańszczyzny prawosławnej z rzymskokatolicką. Spoglądał na powstanie Chmielnickiego poprzez pryzmat dwóch kultur: zachodniej powiązanej z Rzymem, i wschodniej związanej z Bizancjum. (s. XVIII)

Człon drugi wypełnia *Historia wojen domowych w Polsce*, która składa się z pięciu ksiąg umieszczonych na 196 stronach. Główna część zawiera opisy zmagania Rzeczypospolitej Obojga Narodów z Kozaczną zaporoską w latach 1648-1651.

Początek pierwszej księgi rozpoczyna się od opisu niezwyklej zjawisk przyrodniczych, które miały zapowiadać nieszczęścia wojenne oraz śmierci króla Władysława IV. Ukazane zostały też klęski wojsk koronnych w bitwach pod Żółtymi Wodami, Korsuniem i Piławcami a także inne wypadki do końca roku 1648. To w tym fragmencie dzieła znajdujemy informację na temat pochodzenia społecznego Chmielnickiego, która jak niegdyś słusznie zauważył Janusz Kaczmarczyk², może być kluczem do rozwikłania zagadki rodowodu przywódcy powstania:

O Chmielnickim barbarzyńcy nie należącym do polskiej szlachty, wiadomo jednak, że przyszedł na świat w dość znacznej rodzinie. Jak mówią, ojciec jego był litewskim szlachcicem, który schronił się na Zaporozżu uciekając przed wymierzoną mu przez sądy karą zwaną przez Polaków infamią, oznaczającą utratę szlachectwa. (s. 13)

Interesujące pozostają także wypowiedzi *odnośnie wojskowości Kozaków czy wyznawaną przez nich religii* (s. 15). Księga druga

---

² Zob. J. Kaczmarczyk, *Bohdan Chmielnicki*, wyd. 2, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2007, s. 16-17.

rozpoczyna się od wydarzeń związanych z inauguracją 1649 roku i koronacją Jana Kazimierza. Następna jej część przynosi m.in. omówienie dyplomatycznych kontaktów i negocjacji, których celem było zawarcie pokoju między walczącymi stronami, toczących się w czerwcu tego roku obrad senatorów zdominowanych sprawami związanymi ze spodziewaną wojną z Kozakami czy chociażby pierwszej fazy kampanii 1649 r. (ss. 65-98).

Uwagze Viminy nie umknęły także działania zbrojne jakie toczyły się na Litwie późnym latem i jesienią 1648 r. Wzmiankuje więc zarówno o klęsce Hrehorego Mirskiego w bitwie pod Horwolem a także o zdobyciu i spaleniu przez niego Pińska. Przytoczmy tu także bardzo plastyczny opis tego ostatniego z rzeczonych wydarzeń:

Mirski zauważywszy, że ich ogień odnosi skutek, rozkazał kilku drużynom niemieckich muszkietierów podejść pod szaniec: część z nich brała na cel ukazujących się na nim ludzi, inni podczołgivali się coraz bliżej. Obrońcy zaczęli tracić odwagę i nadzieję na przetrwanie, więc muszkietierom udało się jako pierwsi wejść na wały. [...] Miasto i obóz w nieładzie zapełniły się litewskim wojskiem, rozpoczęła się straszliwa rzeź, gdyż Mirski pałał żądzą zemsty za klęskę nad Orilem¹, pragnął przelewu nieprzyjacielskiej krwi. Aby cios stał się jeszcze dotkliwszy, kazał podłożyć pod kilka budynków ogień, który rozprzestrzenił się szybko, bo wszystko było z drewna, i tak spłonęło wkrótce całe miasto. (ss. 72-73)

Księgę trzecią otwierają opisy związane z opuszczeniem przez króla Warszawy w dniu 24 czerwca 1649 r. i marszem w kierunku Ukrainy. Rozważania Viminy koncentrują się tu w głównej mierze na kwestiach wiążących się z odsieczą Jana Kazimierza oblężonemu przez Kozaków i Tatarów Zbarażowi, obroną Zbaraża, bitwą pod Zborowem czy wreszcie ugodą zborowską. Godne podkreślenia w tym fragmencie pracy jest zamieszczenie jak najbardziej trafnej oceny zawartego pod Zborowem porozumienia między Rzeczypospolitą a Kozaczyzną. W ocenie Viminy, jego postanowienia niesatysfakcjonowany żadnej ze stron³:

³ Podobnego zdania na temat ugody zborowskiej był W. A. Serczyk, *Na płonącej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny 1648-1651*, Warszawa 1998, s. 265-267.

Kozacy żałowali [...] zawarcia pokoju, gdyż wymknęło im się z rąk pewne, wspaniałe zwycięstwo, dzięki któremu mogli stać się sławni, Polsce zaś dyktować prawa. Także Polacy żalili się gorzko, że zawarty został pokój tak haniebny, pozwalający spragnionemu krwi szlacheckiej, chciwemu zemsty, żądnemu łupów barbarzyńcy zachować potężną armię, co sprawia, że wiszące nad Rzeczpospolitą niebezpieczeństwo nie ustaje, a tylko odsuwa się w czasie. Ruś nie jest bynajmniej zwyciężona, pozostaje pod bronią zwrócona przeciw Polsce, Kozacy zyskali Zaporozie i godność hetmańską, schizmatycy stają na czele wyżej wymienionych województw pełnych wojowników, koni, była wszelkiego rodzaju, gdzie ziemia nader urodzajna dostarcza wszystkiego, czego człowiekowi potrzeba. Nieszczęściem było na dodatek to, że Tatarzy przekonawszy się o korzyściach, jakie przynosi im sojusz z Kozakami, skuszeni perspektywą łupu gotowi będą im pomoc za każdym razem, gdy ci chwycą za broń. Rzeczpospolita nie stała się zatem bezpieczniejsza, jest też jeszcze bardziej podzielona, gdyż wzrosły siły stronnictwa schizmatyków, które starać się będzie pozyskać sobie innych dysydentów, do czego już dochodziło na wszystkich sejmach w przeszłości. (s. 125)

Księgę czwartą inauguruje opis sejmu listopadowego 1649 roku. Wśród pozostałych, poruszanych w niej, wątków szczególnie cenne jest dość obszerne omówienie przebiegu poselstwa braci Puszkiniów, które przybyło do Warszawy w marcu 1650 r. Vimina, analizując chociażby wysunięte przez wysłanników cara moskiewskiego żądania⁴, jak najbardziej trafnie odnotowuje, że:

Te niestosowne, oparte na tak bardzo wątych podstawach roszczenia zmierzały najwyraźniej do wypowiedzenia wojny. Uznano wprawdzie, że nie są całkiem niedorzeczne przyczyny, z których Moskale się skarżą, lecz zuchwałość ich żądań sprawiła, że nie zechciano zastanowić się nad środkami, które mogłyby ich zadowolić. Nie żądali oni zadośćuczynienia za zniewagi, pragnęli zemsty,

---

⁴ Domagano się m.in. zapłacenia 500 000 węgierskich dukatów jako rekompensaty za omyłki w tytulaturze cara i za wydawanie ksiązek znieważających naród moskiewski oraz „[...] zwrotu Smoleńska, księstwa siewierskiego i wszystkich ziem zajętych swego czasu wraz z nimi przez Zygmunta III i Władysława I”, *Historia wojen domowych w Polsce Alberta Viminy*, w przekładzie Krzysztofa Żaboklickiego, pod redakcją, ze wstępem i komentarzami Teresy Chynczewskiej-Hennel, Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, Białystok 2017, s. 157.

a za pominięcie tytułów domagali się zwrotu krainy tak rozległej, że na mniejszym obszarze mieści się wiele europejskich królestw. (s. 157)

W dalszej partii książki Autor wspomina także o wyprawie kozacko-tatarskiej do Mołdawii, której przyczyn upatruje głównie w przyjaznym stosunku „[...] wojewody do Polaków; nie popierał on ich otwarcie orężem, lecz pomagał potajemnie swoimi radami i dostarczaniem wielu ważnych wiadomości o zamiarach i ruchach Kozaków” (s. 164).

Piąta i ostatnia księga zamyka wydarzenia zmagają Rzeczypospolitej z powstaniem Chmielnickiego na początku 1652 roku. Niezmiernie atrakcyjne są tu obserwacje Autora na temat rozpoczętej w lutym 1651 r. nowej wojny między Rzeczpospolitą a Kozaczyzną, a także na jej moment zwrotny, którym była bitwa pod Beresteczkiem. Na dowód tego przywołajmy tu przynajmniej fragment opisu zmagają pod wspomnianym Beresteczkiem w dniu 30 czerwca 1651 r.:

Trzydziestego rankiem uszykowano więc wojsko do bitwy i skierowano w tamtą stronę strażnika Houwaldta, Niemca, wraz z Wolfem, kapitanem królewskiej gwardii i kilkoma armatkami, a za nimi w dobrym porządku więcej wojska przeznaczonego do wykonania przedsięwzięcia. Na wzgórzu przebywało wtedy kilka tysięcy Tatarów nie wiadomo, czy po to, aby je strzec, czy też po to, aby stamtąd wyruszyć na jakiś wypad. Na widok zbliżających się polskich żołnierzy wyrzekli się oni stawiania oporu i nie czekając nawet, aż zagrzmią muszkiety, nie tyle wycofali się, co uciekli na równinę. Zająwszy wzgórze Polacy zaczęli natychmiast strzelać z owych armatek. Dwóch tatarskich dostojników ugodzonych jedną kulą padło trupem u stóp chana, znajdującego się tam przez przypadek lub w celu zaprowadzenia porządku wśród tych, którzy wzgórze opuścili. Przerażony tym zdarzeniem chcąc uniknąć niebezpieczeństwa ruszył on galopem; zobaczyli to barbarzyńcy i pomyśleli, że ucieka, więc równie szybko za nim popędzili. Strach ogarnął nie tylko stojących najbliżej, pogłoska o ucieczce władcy rozeszła się szybko i wszyscy rzucili się tam, gdzie wydało im się, że będą bezpieczni. (s. 188)

Następne trzy części dołączone do *Historii wojen domowych w Polsce*, wiążą się również z osobistymi obserwacjami Autora. *Krótką relacją o sukcesach oręża Moskali przeciw Polakom na Litwie* opisuje wojnę z Moskwą w latach 1654-1655, która spowodowana została

konfliktem z Kozaczyzną. Kolejny fragment to *Relacja o państwie moskiewskim*, w której Vimina opisuje położenie, klimat, obyczaje, religię, sposób sprawowania władzy, przedstawia charakterystykę Rosji połowy XVII wieku. Ostatnią część książki stanowi z kolei opis Szwecji, którą odwiedził w swej podróży w roku 1653.

Jak już wspomniałem recenzowana edycja ukazuje się w Polsce po raz pierwszy i została opracowana ze znajomością sztuki edytorskiej oraz zgodnie z zaleceniami instrukcji wydawniczej. Trzeba w tym miejscu podkreślić, że to, co wyraźnie odróżnia ją od wydania litewskiego z 2012 r. to przede wszystkim doskonałe tłumaczenie oraz rozbudowany aparat przypisów.

Profesjonalnego przekładu z języka włoskiego dokonał Krzysztof Żaboklicki, profesor filologii włoskiej Uniwersytetu Warszawskiego, w latach 1991-2004 dyrektor Stacji Polskiej Akademii Nauk w Rzymie, uznany tłumacz Machiavellego oraz współczesnych pisarzy włoskich, między innymi Umberto Eco.

W 408 przypisach zostały natomiast umieszczone wyjaśnienia oraz informacje uzupełniające odnośnie występujących w tekście osób, nazw geograficznych, wydarzeń, co umożliwi mniej obeznanemu w materii czytelnikowi łatwiejszy odbiór i zrozumienie dzieła.

Kończąc należy z całą mocą stwierdzić, że otrzymaliśmy niezwykle wartościową i udaną edycję i co warto zaakcentować nie ostatnią w dorobku Wydawcy

References

- Historia wojen domowych w Polsce Alberta Viminy*, w przekł. K. Żaboklickiego, red., ze wstępem i komentarzami T. Chynczewskiej-Hennel, Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, Białystok 2017.
- Chynczewska-Hennel T., *Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i Kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII w.*, PWN, Warszawa 1985.
- Chynczewska-Hennel T., *Rzeczpospolita XVII wieku w oczach cudzoziemców*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1993.
- Chynczewska-Hennel T., Jakowenko N., *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2000.

- Chynczewska-Hennel T., *Nuncjusz i król. Nuncjatura Maria Filonardiego w Rzeczypospolitej 1636-1643*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2006.
- Chynczewska-Hennel T., *One World – Many Colours*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2019.
- Kaczmarczyk J., *Bohdan Chmielnicki*, wyd. 2, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2007.
- Serczyk W. A., *Na płonącej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny 1648–1651*, Warszawa 1998.